

A szabadság útjai

Bori Imre

„Polgári származású írók, valamenynyien...!”

Ezzel indult meg a háború befejezése után Sartre immár nevezetes folyóirata, az Új Idők. Legalkalmasabbnak éppen ez kínálkozik jegyzeteink élére is, amelyek Sartre nagyra méretezett regényciklusával, a Szabadság útjaival foglalkoznak. Három kötet készült el belőle és bár az író nem egyszer ígérte folytatását, még most sem láttak napvilágot újabb alkotásai ebből a gondolat- és élménykörből.

Mert vannak befejezetlen és befejezhetetlen alkotások. Sartre regénykolosszusa az utóbbiak közé tartozik. Nem íróján és tervezőjén múlik ez, hanem az életén, amelynek szeszélyes útvesztői nagyobb álmok temetői is voltak már. Szeszélyeinek különösen a polgári társadalmak írója van kiszolgáltatva immár majd ötven esztendeje. Az első töredéket Franz Kafka hagyta hátra és a jelek szerint Sartre művére is ez a sors vár.

*

A második világháborúban megsebzett népeknek, amelyeknek a győzelem mámore helyett a vereség és a megaláz-

tatás keserősége jutott, mint például az olaszoknak és a franciáknak, szinte még ma is állandó kérdésük: hogyan jutottunk odáig? hol vétettük el? mi hiányzott belőlünk, ami kisebb népeket is nagygyá tudott tenni e háborúban? Sartre aki a háború utáni nemzedékek, ocsúdások prófétája lett, természetesen a maga módján megpróbált válaszolni a fentebb felsorolt kérdésekre, emberi utak sokaságából, emberi sorsok változataiból igyekszik felderíteni, melyik út vezethetett volna másfelé, milyen emberi magatartás állta volna sziklaként az embertelenségnek a faszizmusban testet öltött ostromát.

Sorskérdés ez, nemcsak az egzisztencialista filozófiai probléma, mint ahogy a neves író első pillanatban gondolta. Mert csábító filozófiai és írói feladat ez: olyan emberi helyzetet teremteni és megvizsgálni, amelyben a háború előestéjén élő francia polgárság minden lényeges jegye megvan, tehát egy tipikus francia polgárt teremteni, aki elveszíti a háborút vagy olyant, aki megnyerhette volna.

Erre vállalkozott Sartre. És ha tudata mélyén egzisztencialista filozófiai problémák motoznak is és filozófiai téziseinek illusztrálására írta volna meg ezt az

egyelőre három regényből álló ciklust, a mű többé válik, mint szerzője szándékában volt és más értelmet kap egy más élethelyzet távlatából.

Tagadhatatlan természetesen, hogy Sartre ebben a művében is, mint mind-egyikben, egzisztencialista filozófus, hogy életértelmezése sokszor abszurdumba torkollik, hogy szívéhez közelebb áll az élet értelmetlenségének gondolata, mint az élet ünneplésének szenvedélye. Ezt elsősorban hősei életének végső értelmetlenségében láthatjuk: hősei a „szabadság útjain” járnak és szinte egytől-egyig rabságba jutnak, és a rabságban fedezik fel „szabadságuk” értelmét.

Rossz filozófia az ilyen, bár aligha tagadhatjuk, hogy bizonyos körülményeket, társadalmi helyzetet nagyszerűen magyarázni és tükrözni tud. Az egzisztencializmust, általában el szokták vetni minden haladó gondolat nevében. Átkozzák, kiközösítik, legjobb esetben is vitáznak vele, igyekeznek kimutatni reakciós jellegét, polgári dekadens voltát.

Utopia lenne világmagyarázatot várni tőle. De létezőként és tényként el kell fogadnunk, sőt kamatoztathatjuk is létezését, ha úgy fogjuk fel, mint a nyugati polgári államok polgárságának életlátását, gondolatainak, vizsgálódásainak, sorslásátának elméleti megfogalmazását.

Sartre csupán polgár akar lenni, aki polgároknak ír polgári élet-kérdésekről. Sartre, a filozófus, kétségtelenül ez, az író-filozófus pedig a polgárság lelkiismeretének nehéz szerepére vállalkozik. Mondanunk sem kell: szerepének háladatlanságával maga is tisztában van. Ezt bizonyítják a Szabadság útjai is csonkaságukkal, befejezetlenségükkel, mintegy várva, hogy az élet tegyen pontot a mű végére. Mert Sartre sejteti a mű csonkaságának okait.

Nem lehet befejezni az életkört, amit francia polgárok életéből teremtett az író, mert nincs végső értelme, a semmibe vész, megfoghatatlanná válik, ammyira érdektelenné, hogy sem gondolati úton, sem az irodalom virtuális realitásával nem lehet megfogni. A halál, a bukás, a rabság nem megoldás, polgárként itt megállni nem lehet, mert itt egy új kör kezdődik, amely ismét csak a semmibe visz és a semmibe vész. Mert még Sartre is visszazari a polgárként végiggondolt élettanulásoktól, az úttól, amelyen elindult: az értelmetlenségben lelni meg az élet értelmét. Mert mi értelme lehet az értelmetlenségnek? Mit ér a szabadságút, amely a rabságba visz?

... És mi a mai polgári társadalom létezésének értelme? Létezik minden jóslás ellenére, sőt virágzik, halad, verseng és kívülről úgy látszik, mintha egy újabb ezredévre készülne. Látszólag minden rendben van, de az író, a filozófus, még ha polgár is, és annyira polgár is, mint Sartre, tudja, hogy ez a látszat csal. A jólét, a kényelem, a biztos egzisztencia, a haladás, a technika, prosperitás és gazdasági expanzió sebzett lelkeket takar, semmibevesző, megfoghatatlan életutakat...

Ezért nincs folytatása a nagynak tervezett műnek sem, mint ahogy a második világháborúban a bukott-győztes francia polgárság életének sincs folytatása, életük válságból válságba sodródó agónia. Polgár néz szembe önmagával, a polgárral, jövődjével, amely nincs, amely semmibe vész.

*

Mathieu.

Szimpatikus ember, tanár, filozófus, akiben megért a francia polgárság nagy századainak minden kulturális és emberi eredménye, és aki maga is az emberi élet keretében, túl a harmincon, eljutott az érettségre, a férfikor delére, a nagy tettek, nagy alkotások évszakába. Élete végignyújtózik a regényen, egységbe szövi a többi hős életét, csatornázza az író mondanivalóját.

A regény indulásakor olvashatjuk róla a következő sorokat: „Azon az úton jársz, hogy lelki nyomorékka válj. Benned és rajtad minden tiszta és világos, frissen mosdott szagú vagy, mintha fürdőből léptél volna ki. Csak nincs anyé-kod, nincs semmi fölösleges benned, sem bizonytalan, sem gyanús. Minden a legnagyobb rendben van. Hajlamaid után jársz: szereted önmagad vizsgálni.

Ezt Marcella, szeretője mondja neki egy éjszaka.

Bizarr helyzet. Marcella állapotos és most feleségül kellene venni, vagy nőgyógyászhoz vinni, de az abortuszhoz pénz kell és Mathieu örökké pénzhiányban szenved. Meggyűlöli a gyermekét méhében hordozó szeretőjét, akihez hét éve már odalopakodik éjjelenként, aki mindig otthon él, nappal alszik, éjjel pedig filozófus-szeretőjét várja. Marcella vágyik a gyerek után, Mathieu el akarja pusztítani, mert félti szabadságát. Egyszerű helyzet, regényírók nem egyszer kiaknálták már az ilyen élethelyzeteket. Sartre-nál azonban filozófiává szélesedik ez a pillanat. Itt válik Mathieu egzisztencialista hőssé.

Beszélgetés-foszlányokat idézek:

Mathieu: Nem érdekel, nem akarom magam megismerni.

Marcella: Tudom, ez nem cél, ez nálad eszköz. Azért teszed, hogy megszabadulhass magadtól. Vizsgálni és értékelni magad, ez a te kedvenc magatartásod. Amikor nézed magad, elképzeled, hogy nem te vagy az, akit nézel, azt képzeled, hogy nem vagy semmi. Ez a te eszméd: semmi sem lenni.

Mathieu: Semmi sem lenni. Nem, nem erről van szó. Csak önmagamé akarok lenni.

Marcella: Igen, igen. Hogy szabad légy, teljesen szabad, ez a hibád.

Mathieu: Ha nem kísérelném meg, hogy életemmel úgy rendelkezsem, ahogy akarok, nem látnám az életemnek semmi értelmét.

Marcella: A többiek miért nem ilyenek?

Mathieu: Ilyenek azok is, csak nem tudják.

Egy másik helyen ezt gondolja hősnök: „Szabadnak lenni! Önművemnek lenni és mondani: létezem, mert így akarom! Önmagam kezdetének lenni...

Mit tud kezdeni egy polgár ezzel a látszólagos „szabadsággal”, és az önuralomnak ezzel a végső birtoklásával? Spanyolországba nem mert elmenni és nem merte belevetni magát a háborúba. Nem tudja legyőzni önmagát és reménytelen szerelmét, nem tudja életét rendezni, és nem tud polgárként, filozófusként megszabadulni Marcellától csak lopással; egy megfogamzott pete bilincsekbe verte, önmaga szabadságának hálójában vergődik. Szétfoszlik kezében minden lehetőség. Élete fonala a semmibe vész.

Mathieu monológja:

„Öreg vagyok. Nyakig belekeveredtem saját életembe és nem hiszek semmiben. És mégis. Valamikor én is valami Spanyolországba akartam menni. De nem lehetett. Létezik-e egyáltalán Spanyolország? Én itt vagyok, vizsgálom saját magam, érzem a vér, a víz vasas, régismert ízet, én saját izem vagyok, létezem. Létezni ezt jelenti: inni saját magát szomjúság nélkül. Harmincnégy év. Harmincnégy éve, hogy vizsgálom magam és öreg vagyok. Dolgoztam, vártam, megvolt mindenem, amit csak akartam. Marcella, Párizs, függetlenség. És mindennek vége. Nem várok semmit. Látni a mindennapi parkot, amely mindig új és mindig ugyanaz a... szaladgáló gyerek, Sára és sárga kimonója, az állapotos Marcella, a pénz. Minden olyan

természetes, közönséges, egyhangú. Elég, hogy kitöltson egy életet, igen, ez az élet. A többi, Spanyolország, kártyavárak, ez... mi? Langos egyéni használatra csinált vallascoska. Halk és anyagi kísérői életemnek? Menekülés belőle? Így látnak a többiek: Daniel, Marcella, Brinie, Jack; ember, aki szabad akar lenni. Eszik, iszik, mint a többiek, állami hivatalnok, nem politizál, a L' Oeuvre-t és a Le Populaire-t olvassa, harcol a pénzzel. Csak szabad akar lenni úgy, ahogy mások egy bélyeggyűjteményre vágyódnak. Szabadság az ő titkos kertje. Ember: lusta és hűvös, kicsit álmodozó, de alapjában véve értelmes, aki alattomosan teremtett magának egy közepes és állandó szerencsét, amelyet mozdulatlanásra épített, amit aztán időről-időre magasroptú okoskodással igazol. Valóban ilyen vagyok én?”

Ki tulajdonképpen ez a Mathieu, aki azt hitte, hogy szabad és végül is rádőbben, hogy elszalasztotta életét, nem tett semmit, fiatalosága a semmibe vezett, életének nincs értelme, s végül is így vall: „Nem tudtuk, hogy fiatalok vagyunk, csak akkor döbbszünk rá, amikor már késő volt”. Mert Sartre Mathieu alakjában a háború előtti polgárság tipikus alakját rajzolta meg. Ime Mathieu jellemzése, hibátlannul, remekül, tömören: „Én azt gondolom — mondta Jack —, a szabadság abból áll, hogy az ember szembenézzen azokkal a körülményekkel, amelyekbe önként lépett be és vállalja az ebből eredő következményeket. Te kétségtelenül nem így gondolkodol. Te elélted a kapitalista társadalmat, de tisztviselője vagy ennek a társadalomnak, szelvében-hosszában fecseged, hogy elvben közel állsz a kommunistákhoz: de vigyázol, hogy soraikba ne lépj, sohasem szavaztál. Gyűlölöd a burzsoá osztályt, mégis burzsuj vagy, burzsuj fia, burzsuj testvére és te is burzsujként élsz.”

Igen, ez Mathieu, ilyen a tipikus polgár Franciaországban a második világháború előestéjén. Kis életében végigélte mindazt, amit a francia polgárság is végigélt. Nincsenek már eszményei, fennkölt céljai. Mathieu nem a polgári kötelességek hálójában vergődik, látóköre nem szélesebb, mint az, amit egyéni egzisztenciája fel tud villantani és meg tud mutatni vágyakban és törekvésekben. Mathieu egy atomokra bomlott társadalomban él, vonzzák és taszítják ismeretlen erők (vonzza a fiatalság és ta-

zítja önmaga tehetetlen-sége, amely nem tud igazi célt teremteni életének, nem tud megoldani olyan egyszerű kérdést, amilyen a szerelem, az élet, a halál. Természetesen mindezt a hős tudatos önruralma szempontjából lehet csak így értelmezni.

Mathieu-nek ugyanis egy az ambíciója csupán, ezt már idéztük: „hogyan rendezzem az életemmel, ahogy akarok”. És ez az „ahogy akarok” fog majd szembeszállni a támadó német fasizmussal! Hatalmasnak, nagyszerűnek képzelte magát önruralmában. Mint egy független kis sziget, amelynek megvan az önkormányzata, úgy élt Mathieu Párizs közepén, azzal dicsekedett, hogy kezében tartja sorsát, szabad ember, aki azt tesz, amit akar, és nem azt, amit tennie kellene, amit külső erők, társadalmi erkölcs, szokások, államrend kényszerít rá. Tipikusan polgári felfogás és magatartás ez, a francia polgár szellemiségének a megtestesítése. Mathieu így fest:

„Volt egy ember, érzékeny és tisztá, aki szerette Párizst, s bolyongott benne. Az az ember immár halott. Éppen úgy halott, mint Waldeck-Rousseau, mint Thureau-Dangin; belemerült a világ múltjába a Békével együtt, élete el van temetve a Harmadik Köztársaság levéltáraiban, napi kiadásai adatok lesznek az 1918 utáni középosztály életmódjának statisztikai kutatásaiban; levelei a két háború közötti burzsoázia életének a dokumentumai lesznek, csúnya tettei és lelkiismeretfurdalásai pedig értékesen megvilágítják majd a Második Császárság bukása utáni kor francia szellemiségét. Az az ember testéhez szabta a jövődjét... Egy piciny történelmi és halálos jövődjét az: a háború minden súlyával rászakadt és megsemmisítette...”

Mi maradt meg belőle? Íme a felelet: „Megválasztani magát napról napra”, úgy ahogy az ember megválasztja e-bédjét, cipőjét, ruházatát. És a háború nem az ő háborúja. A háború kitörésének légkörében nagyon jellemző a sóhaja: Hiába vagyok szabad.

Kitör a háború, Mathieu csapata visszavonul és amikor egy faluban megállapodnak, kiválik bomló csapattestéből és az utóvédekhez csatlakozik, akik egy páran elsáncolva magukat a faluban, fel akarják tartóztatni a németeket.

„A kerítéshez ment és állva kezdett lövöldözni. Bosszúállás volt ez, minden döbrénessel megbosszult valami régi függést. Egy golyó Lolának, akit nem

mertem meglopni, egy Marcellának, akit el kellett hagynom, egy Odette-nek, akinek nem akartam a szeretője lenni. Ez a könyveknek, amiket nem mertem megírni, ez az utazásoknak, amiket nem engedtem meg magamnak, és pedig minden embernek általában, akiket gyűlölni akartam és akiket megpróbáltam megérteni. Lövöldözött, és törvények repültek a levegőbe: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, bumm a buta po-fájába, ne ölj, bumm abba a hazug ké-pébe ott által. Emberre lőtt, az Eré-nyekre, a Világra, a Szabadságra amely Félelem. Égett a községháza, és tüzelt a feje: fűtyültek a golyók, és szabadon, amilyen a madár, a világ is levegőbe fog repülni, és én is vele. Megnézte az óráját: tizennégy perc és harminc má-sodperc, nem volt már semmi vágya, csupán az a fél perc, amely éppen elegendő, hogy földre terítse azt a szép és büszke tisztet, aki ott fut a községháza felé... A Szépség még néhányat ugrik és Mathieu másodszor is célbaveszi. Lőtt: tiszta volt, mindenható volt, sza-bad volt.

Tizenöt percig.”

Így tűnik el Mathieu a „szabadság” útjain, és így találja meg egész élete értelmét. Más kérdés természetesen az, hogy ez a „kissé rövidlátó racionalista, látszólag igen magabiztos és lényegében igen bizonytalan férfi, aki tele van jóindulattal minden iránt, ami természeténél fogva érdeklődési körébe kerül, vak és hazug minden más kérdésben: óvatosságból bölcs, izlésből érzékeny, igen kevéssé érzéki: röviden szólva meg-gondolt, kimért értelmiségi, a közép-osztály gyönyörű gyümölcse, csupán így és ilyen módon tudta megtalálni a „szabadság felé vivő utat”.

Mathieu a polgár csődbe futó útját járta. Sartre vele igazolta filozófiai té-teleit, de nem igazolta Mathieu-t az élet és a társadalmi fejlődés, Semmibe-vesző utat kínált fel Sartre megoldás-nak. Olyan individualizmus képét raj-zolja meg, amely intellektuális tömeg-hisztéria volt Franciaországban a há-ború előestéjén.

A többi hős a maga módján mind Mathieu különféle változata az egzisz-tenciális lét (tehát az individuális intel-lektualizmus) különböző fokán, a ki-éltség más-más stádiumában: homo-szexuális az egyik, hervadó énekesnő

a másik, kitartott selyemfiú a harmadik, a negyedik a spanyol köztársaság tábornoka, volt festő, aki mindenben csalódott, az ötödik szerelemre éhes szépasszony, azután pacifisták, francia fasiszták, a háborút megelőző idők jellemző emberi magatartásának hordozói. Közülük Iviech emelkedik ki. Mathieu elérhetetlen szerelme, akibe fiatalságáért kapaszkodik és akit nem tud birtokba venni sohasem. Sagan kisasszonynak és regényei hősnőinek az őse Sartre Iviech-e. Egyetlen célja van: élni akar és élvezni az életet, szereti, ha a férfiak szeme megakad sudár természetén, fiatal-sága bájjain és perverz módon élvezni mindezt. És amikor jön a háború, oda-dobja magát az első férfinak, férjhez megy, pusztán azért hogy meg ne öregedjen, mert a háború öregít és gyász-színeket rak fel a nőkre is. Mert Iviech az élet élvezetére született és nincs is más célja az életének ezenkívül.

A regény befejezetlenségébe futnak a hősök életútjai. Mathieu elvész szemünk elől megtalált „szabadsága” mámorában, a többiek élnek tovább, hogy mi történt velük, az író nem mondja meg. De sejthetjük. A maguk módján valamennyien átéltek és átvészelték a megszállás éveit, megingott a hitük, eluralkodott rajtuk a bizonytalanság érzése, hitük, ha egyáltalában volt, most végleg elveszett. Nem hisznek az emberben, nem hisznek semmiben. Csak élnek,

vegetálnak egzisztenciális létük bizonytalanságában, távlatlanságukban. Élnek, mert megszülettek, meghalnak, mert meg kell halniok, dolgoznak, mert kell, és henyélnek, vágyakoznak vagy egyéni kalandokban élik ki magukat, mert megtehetik.

A szabadság útja persze nem ez. Mint-hogy a francia polgár nem ezen járt, elvesztette a háborút, s végül is mások nyerték meg számára is. Nem látták különösebb értelmét életüknek, hát nem is harcolhattak úgy, mint aki tudja, miért harcol. Fatalitással fogadták azt is, mint ahogy fatalitással vesztették el a háborút. A regény harmadik kötetének a vége a fogolytáborba zárt franciák letargikus aléltóságát vetíti elénk tele szimbolikus jelentéssel. Az út végére érteztünk, ahová torkollnak azok az utak, amelyeken polgárok járnak és amelyen járhattak a második világháború előestéjén.

Eppen ezért tanulságos olvasmány befejezetlenségében is Sartre regénye. Egyfelől egzisztencialista filozófia nyilvánul meg, amikor az élet nagy kérdései iránt süket hőseit megrajzolja, ugyanakkor éles társadalomrajzot is ad, amelyből a francia polgárság életének pompás körképe bontakozik ki. A regénye töredékvoltában is impresszív írói kísérlet.

Az egyes kötetek címe: Érett kor, Elodázás, Megölt lelkek.

